

PŘÍTEL, NEBO NEPŘÍTEL? VZTAH HISTORICKÉ ANTROPOLOGIE A ORÁLNÍ HISTORIE VE VÝZKUMU DĚJIN 20. STOLETÍ

Lucie Marková

*Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova
luciem717@gmail.com*

ÚVOD

K ZAMYŠLENÍ nad vzájemným vztahem metod a principů historické antropologie s metodou orální historie jsem se dostala při svém výzkumu na dizertační práci. Jako absolventka magisterského oboru orální historie studující doktorský program antropologie se na této metodologické hranici pohybuji téměř neustále. Při studiu regionálních hudebních subkultur v 80. letech 20. století je pro mě z několika důvodů praktické využívat orálně historické rozhovory, které pro mě představují nový typ pramenu a zároveň jsou zdrojem emické perspektivy. Téma má však historický přesah, a tak i přesto, že je možné problematiku subkultur řadit mezi zájmy spíše sociokulturní antropologie, vycházím díky vymezení svých badatelských otázek z postupů antropologie historické.

Při tomto balancování se ve svém okolí setkávám s různými názory ať už na metodu orální historie, nebo na přístupy historické antropologie. A nutno dodat, že ne vždy se jedná o kladné reakce. A právě to mě přivedlo k úvaze, zda spolu mohou tyto dvě disciplíny koexistovat v rámci jednoho výzkumu, zaměřeného na události 20. století a zda mohou být jedna druhé užitečným vodítkem či inspirací. Jsou opravdu tak odlišné, anebo jen „zdání klame“? Pravdou je, že si obě již vydobily své místo na výsluní a existují nezávisle na sobě. Pomocí nich se dají realizovat naprosto odlišné výzkumy, jejich spojení tedy není krucifálním prvkem a otázkou jejich bytí. Článek je proto

možné vnímat jako krátké zamyšlení nad metodologií dizertačního výzkumu.

OD HISTORIE K SOUČASNOSTI

Abych mohla dále pracovat s otázkou, zda je možné oba obory v rámci jednoho výzkumu propojit, považuji za vhodné zabývat se na začátku jejich dějinami a zaměřením. Jako první se podívejme na historickou antropologii, která se zrodila v 70. a 80. letech 20. století, přičemž v českém prostředí se tento termín vžil až o dekádu později (Nešpor 2005, 98). Ve svých metodách hledala inspiraci od oborů jako etnologie, dějiny lidové kultury či dějiny mentalit a každodennosti. Díky tomu přináší možnost interdisciplinárního přístupu k předmětu bádání. Historickou antropologii bychom mohli vymezit jako soubor rozličných vědeckých přístupů, které pracují na základě analýzy emické perspektivy, a to hlavně při výzkumu témat raného novověku jako například lidové zbožnosti, prožívání demografických jevů či genderových charakteristik (ibid.). Jádrem výzkumu je vždy člověk jako aktér dějin a jeho konkrétní prožitky. Zaobírá se proto celým člověkem, tedy nejen jeho tělem, ale také jeho mentalitou (Tinková 2007, 15). Mezi základní badatelské otázky historické antropologie patří: Do jaké míry je člověk omezován prostředím, ve kterém žije? Jak je schopen se v tomto prostoru uplatnit? A jak se velké dějinné události zrcadlí v životě „obyčejného člověka“?¹ Badatelé

¹ V tomto kontextu tím míním jedince, který neměl žádný podíl na moci a rozhodovacím procesu.

se také ptali, jak porozumět tomu, jakým způsobem jedinci interpretovali určité ideje, texty a symboly, které jim okolí zprostředkovávalo (Nešpor a Horský 2004, 70). Prostřednictvím principů historické antropologie tak do historického bádání proniklo nové světlo. Badatel se totiž může oprostít od teorií a vyrazit do terénu (Zdichynec 2007, 95). Zároveň novější práce z historické antropologie tíhnou k tzv. mikrodějinám, malým prostorům a sociálním skupinám (Nešpor 2005, 94).

Za dominantní období historické antropologie se považují raně novověké dějiny (Dülmen 2002, 8–11), proto se zmíněná aktérská perspektiva zkoumá hlavně na základě písemných materiálů a osobních výpovědí, respektive ego dokumentů.² Ego dokumenty však mohou být nedostupné nebo jich nemusí být dostatek. Antropolog se tak obrací k jiným písemným materiálům, které jsou dostupné. Může tak myšlení „obyčejných“ lidí zkoumat například ze soudních zápisů,³ případně z novinových anket, dopisů čtenářů a podobně.

Historik soudobých dějin⁴ postupuje při svém bádání podobně. Využívá archivních pramenů, písemných materiálů, dobových tištěných periodik či osobních dokumentů. A i při těchto výzkumech nemusí být ego dokumenty snadno k nalezení nebo mohou absentovat. V současném digitálním světě jich bude ještě více ubývat. Žijeme v době, kdy se běžně využívají virtuální komunikace, internet, všudypřítomné sociální sítě, a méně prostoru tak dostává písemná korespondence. Historici soudobých dějin mají však oproti ostatním historikům výhodu v žijících pamětnících. Právě jejich výpovědi, životní příběhy a názory mohou suplovat ubývající ego dokumenty.

² Ego dokumenty můžeme chápat jako texty psané v první osobě, např. deníky, dopisy, autobiografie apod. (Burke 2011, 115).

³ Takový způsob volil například Carlo Ginzburg ve své knize *Sýr a červi*, jejíž hlavním hrdinou je furlanský mlynář Domenico Scandella. Jeho názory a myšlení Ginzburg zkoumal a zprostředkoval právě za pomocí zápisů ze soudních líčení, které byly se Scandellou vedeny.

⁴ Soudobé dějiny v tomto případě vnímám jako dějiny, které se věnují dějinám minulosti, ale plynule přecházejí do současnosti. V případě orální historie jsou však ohraničené spodní hranicí, a to rokem narození nejstarších žijících pamětníků (Hlaváček 2016, 21).

Se zachycením životních příběhů může badatelům pomoci orální historie, metoda, která se formovala ve 30. letech v USA a jejím primárním cílem byla snaha prostřednictvím rozhovorů zmapovat život významných Američanů. V roce 1948 vzniklo při Columbia University v New Yorku i první orálně historické centrum (Okiihiro 1981, 40). Do zorného úhlu českého vědeckého prostředí se ale začala dostávat až po r. 1989, kdy došlo k obnově svobody slova a vědeckého bádání (Vaněk a Mücke 2015, 80). Orální historii můžeme definovat jako „řadu propracovaných, avšak stále se vyvíjejících postupů, jejichž prostřednictvím se badatel v oblasti humanitních a společenských věd dobírá nových poznatků, a to na základě ústního sdělení osob, které byly účastníky nebo svědky určité události, procesu nebo doby“ (ibid., 9). Také orální historie se snaží využívat další disciplíny jako sociologii, etnologii, psychologii, politologii a antropologii. Stejně jako historická antropologie se zajímá o člověka jako účastníka dějin, orální historici proto pátrají po konkrétních prožitcích lidí a jejich vzpomínkách na dobu minulou. Můžou tak zkoumat individualitu a individualistickou perspektivu historiografie (Nešpor 2005, 98). Při výzkumu vedeném touto metodou jsou důležité otázky: Jak lidé žili v dějinách? Jak vytvářeli svoji minulost? Orální historie se dále věnuje tématům, která zkoumají, jakým způsobem lidé přisuzují smysl proběhlým událostem a prožitkům, jak spojují svoji zkušenost se zkušeností kolektivní, jak se věci minulé stávají součástí přítomnosti a jakým způsobem vůbec lidé interpretují své životy a svět okolo sebe. Otevírá se tak možnost zachytit jejich životní radosti, rozhodování ale také obavy. I přesto, že si orální historie již vydobyla své místo, byla z počátku v tradičním historiografickém výzkumu považovaná za poněkud nonkonformní metodu.

Jádro orální historie tvoří paměť, a to paměť hlavně „bezdějinných“ vrstev obyvatelstva, tedy takových, které historie velkých událostí a velkých osobností přehlídí (Vaněk a Mücke 2015, 14–20). Můžeme říci, že zkoumá na pomezí historie a antropologie kolektivní paměť (Vašíček 2006, 39). Jejím zájmem je emická perspektiva, avšak v kombinaci s perspektivou etickou. Právě otázka etického

přístupu je pro orální historii zásadní. Z předchozích odstavců vyplývá, že dominantním obdobím orální historie jsou soudobé dějiny, které se dnes stávají čím dál více aktuálnějšími. Začíná být totiž doceňováno to, co již říkal Jacob Burckhardt, a sice že historie je to, co je v minulosti podstatné pro naši přítomnost (ibid., 46).

SPOLEČNÉ PRVKY A ODLIŠNOSTI

Na základě výše uvedeného se ukazuje, že historická antropologie a orální historie mají několik společných prvků, ale odlišují se ve svém základu, a sice v době zájmu. Přesto to nutně neznamená, že se obě disciplíny vylučují. Orální historii může využívat (po seznámení se s jejími postupy a principy) kdokoli. „Orální historie patří mezi metody využívané nejrůznějšími společenskovědními a humanitními obory, jako je např. historie, sociologie, antropologie, etnologie, politologie, psychologie, právní věda, lingvistika, literární věda, muzikologie, divadelní věda nebo dějiny umění.“ (Vaněk a Mücke 2015, 16) Je vidno, že má široký záměr a můžeme ji použít i v antropologickém výzkumu. A ukazuje se to i naopak. Antropologické přístupy představují návrat k individualitě v dějinách, a to s důrazem na osobitost prožitků konkrétních postav. Zároveň představují velké metodické rozpětí, zahrnující výzkum od archivních pramenů až po terénní zúčastněné pozorování (Nešpor 2005, 97). A z toho rozsahu není vyloučena ani metoda orální historie. Jinými slovy, není řečeno, že antropologie nemůže využívat orální historii a naopak. Máme-li se věnovat každodenní praxi a pohledu jedince na jeho vlastní roli a bytí v dějinách, byla by škoda nevyužít svědectví pamětníků, pokud to dané téma dovolí. Vždyť písemné prameny jsou z velké většiny založeny na slovních výpovědích a můžeme jich využívat, chceme-li rekonstruovat minulost (Vašíček 2006, 82). Nepovažovala bych proto historickou antropologii a orální historii za dva naprosto odlišné přístupy, naopak jsem toho názoru, že se mohou vzájemně doplňovat. V tomto případě lze brát postupy orální historie jako prostředek, díky kterému docílíme historicko-antropologických principů,

tedy aktérské perspektivy, zmapování konkrétních prožitků lidí a jejich individuality.

Že je možné metodologicky spojit přístupy historické antropologie a metodu orální historie v rámci jednoho výzkumu, dokazují některé již publikované práce, které právě na tomto základu pracovaly. Například v rámci tzv. Alltagsgeschichte vznikla v roce 1980 práce Lutze Niethammera (Dülmen 2002, 28) k výzkumu fašismu v Porúří, v českém prostředí aktuálně publikovala práci na historicko-antropologickém přístupu v kombinaci s oral history Petra Schindler-Wisten (2017), která se věnovala výzkumu chalupářství v českých zemích v období tzv. normalizace a transformace. Vráťím-li se k tématu subkultur, kterých se týká můj dizertační výzkum, i zde je kombinace pramenů historické antropologie a rozhovorů se samotnými aktéry možná. Poukázal na to ve své publikaci Josef Smolík.⁵ Kromě zájmu o člověka, jeho vnímání a prožitky se shodují také v dalších věcech.

Antropologické přístupy nemají za cíl zobecňovat poznávané. Naopak vyzdvihují jedinečnost se subjektivitou (Hrdlička 2007, 222). Vymezují se proti perspektivě sociálních dějin, jež se zabývají jen objektivními strukturami a procesy (Dülmen 2002, 11). Se subjektivitou pracuje také orální historie a můžeme ji považovat za její kladnou stránku, i přesto že jí bývá mnohdy vytýkána. Je však nutné s ní umět pracovat a k rozhovorům přistupovat kriticky, podrobit je důkladné analýze a následné interpretaci. Analýza pramenů je dalším společným bodem historické antropologie s orální historií. V obou případech nelze jen hromadit data, ale také s nimi umět správně pracovat, aby následné výstupy mohl badatel čtenáři zprostředkovat srozumitelnou formou. Bere tím na sebe roli jakéhosi režiséra, který vybere to zajímavé, co prameny nabízejí a zřetelně poznatky vylíčí potenciálnímu čtenáři (Veyne 2010, 52). Mezi společné body můžeme zařadit mikrohistorický náhled. Obě se soustředí na malé skupiny lidí, aniž by opomíjely makrohistorickou perspektivu. Díky mikrohistorii

⁵ Josef Smolík (2010, 53–54) ve své práci uvádí způsoby, jakými je možné jednotlivé subkultury zkoumat. Mezi tyto způsoby zařadil například zúčastněné pozorování, neformální rozhovory, standardizované rozhovory nebo analýzu dotazníkových šetření či obsahovou analýzu dokumentů.

poznáváme dějiny menších celků, které nám pomáhají dokreslit dějiny velkých událostí. A naopak, pokud bychom neznali nebo nevzali v potaz události velkých dějin, byla by historie malých skupin neúplná.

HISTORICKÁ ANTROPOLOGIE, ORÁLNÍ HISTORIE A TÉMA SUBKULTUR

Historickou antropologii s orální historií tedy v rámci jednoho výzkumu spojit můžeme. Jak je ale využít v rámci výzkumu hudebních subkultur v 80. letech 20. století? Toto téma nepatří mezi typická historicko-antropologická. Není zaměřené ani na raně novověké dějiny, a tedy ani na témata s tím související jako magie, čarodějnictví, náboženství, dějiny lidové kultury a další. Téma subkultur však do zorného úhlu antropologie patří, i když spíše do té kulturní. Protože má téma i historický přesah, je možné využívat dobové písemné a archivní prameny, což je vhodné i pro zvýšení validity výzkumu. Při výzkumu subkultur se můžeme soustředit na dějinnou zkušenost samotných aktérů a jejich každodennost. Zajímavé jsou také symboly, které jednotlivé subkultury využívají, a jejich význam. Právě takovéto zaměření výzkumu jsem zvolila pro svoji dizertační práci. Tím spadá téma více k principům historické antropologie. Zároveň jde také o výzkum mikrohistorický, který je úzce vymezený, a to uzavřenou skupinou lidí, v tomto případě regionálních hudebních subkultur. Proč ale spojení s orální historií?

Vzhledem k zaměření na 80. léta 20. století se metoda orální historie jeví využitelnější než antropologie. Během výzkumu můžeme narazit na absenci relevantních pramenů, a budeme tak odkázáni na novinové články, archivní materiály (zpracované z pohledu státní moci a bezpečnosti) a minimum knížek, které se věnují této problematice (zvláště v mnou zvoleném regionu). Jeden ze způsobů, jak tedy získat nové informace, prameny a zároveň jiný pohled na věc, představují životní příběhy, prožitky a vzpomínky pamětníků, kterých lze docílit právě díky metodě orální historie. Tu můžeme použít buď v okamžiku, kdy k danému tématu není dostatečný počet pramenů, anebo jich máme dostatek, ale jsou zpracov-

vány jen z jednoho pohledu, což je příklad i hudebních subkultur v Československé socialistické republice (Bárta 2010). V případě, že není k dispozici dostatečný počet, respektive žádné osobní (ego) dokumenty, které by odhalily, jak samotní muzikanti určenou dobu prožívali, slouží orálně historická interview také jako nástroj zajištění aktérské perspektivy. Mezi samozřejmost patří kritická analýza všech nasbíraných materiálů, jejich kompilace a interpretace.

ZÁVĚREM

Spojení orální historie a historické antropologie v případě mého dizertačního výzkumu může být užitečné. Přinese to nejen rozšíření obzorů a nestrnulost v rámci jednoho přístupu, ale také větší validitu získaných výsledků (Hendl 2005, 73). Obě dvě jsou založeny na interdisciplinaritě a vypomáhají si z jiných, příbuzných disciplín. I přesto, že mají každá odlišnou dobu zájmu, mají i několik dalších společných bodů. Na základě jejich propojení bylo již publikováno několik knih. Zároveň na sobě nejsou závislé, obě jsou dnes pevně adaptovány v našem vědeckém prostředí. Podobné spojení je možné uplatit i na další vědecké disciplíny a postupy. Ačkoli zpracováváme své výzkumy na základě jedné zvolené metody či perspektivy, můžeme nahlédnout i do příbuzných disciplín a nechat se jimi inspirovat. Tato interdisciplinarita s sebou přinese nejen rozšíření obzorů, ale třeba i jiný pohled na zkoumanou věc, možný nadhled a patřičný odstup. A proto bychom ji neměli striktně odmítat.

ZDROJE PODPORY

Tento článek vznikl v rámci projektu Specifického školského výzkumu FHS UK VS 260 468.

POUŽITÉ ZDROJE

- Bárta, Jan. 2010. „Orální historie ve výzkumu neoficiální hudební scény – punku a nové vlny – v 80. letech v ČSSR.“ *AntropoWebzin* 3/2010: 245–248.
- Burke, Peter. 2011. *Co je kulturní historie?* Praha: Dokořán.
- Dülmen, Richard. 2002. *Historická antropologie: Vývoj, problémy, úkoly.* Praha: Dokořán.

Hendl, Jan. 2005. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.

Hlaváček, Jiří. 2016. „(Ne)viditelné spojenectví orální historie a etnologie? Průsečíky, paralely a mimoběžky terénního výzkumu.“ In *Etnolog v teréne*, ed. Zuzana Denková, 16–31. Banská Štiavnica: Nikara.

Hrdlička, Josef. 2007. „Historická antropologie pro ‚střední třídu‘? Možnosti a limity antropologických přístupů ke studiu společnosti vrchnostenských měst v raném novověku.“ In *Antropologické přístupy v historickém bádání*, eds. Martin Nodl a Daniela Tinková, 198–215. Praha: Argo.

Lojdová, Kateřina. 2011. „Hodnoty v prostředí punkové subkultury.“ *Studia pedagogica* 16 (2): 135–157.

Nešpor, Zdeněk R. 2005. „Dvojitý život historické antropologie: Interdisciplinární (ne)porozumění mezi historiky, sociology a sociálními antropology.“ *Dějiny – teorie – kritika* 1/2005: 87–104.

Nešpor, Zdeněk R., a Jan Horský. 2004. „Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie.“ *Kuděj* 2004/1: 61–81.

Okihiro, Gary Y. 1981. „Oral History and the Writing of Ethnic History: A Reconnaissance into Method and Theory.“ *Oral History Review* 9: 27–46.

Schindler-Wisten, Petra. 2017. *O chalupách a lidech: Chalupářství v českých zemích v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum.

Smolík, Josef. 2010. *Subkultury mládeže: Uvedení do problematiky*. Praha: Grada.

Tinková, Daniela. 2007. „Tělo – věda – historie: K otázce formování ‚moderního‘ těla v historiografii a novověké vědě.“ In *Antropologické přístupy v historickém bádání*, eds. Martin Nodl a Daniela Tinková, 13–53. Praha: Argo.

Vaněk, Miroslav, a Pavel Mücke. 2015. *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*. Praha: Karolinum.

Vašíček, Zdeněk. 2006. *Archeologie, historie, minulost*. Praha: Karolinum.

Veyne, Paul. 2010. *Jak se píšou dějiny*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.

Zdichynec, Jan. 2007. „Přístupy k výzkumu ženských klášterů.“ In *Antropologické přístupy v historickém bádání*, eds. Martin Nodl a Daniela Tinková, 95–137. Praha: Argo.

